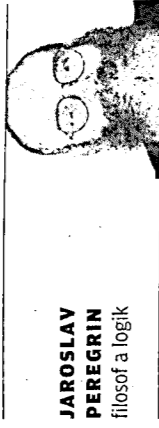

K čemu je rozum? K argumentaci

V knize **The Enigma of Reason**, vydané letos na jaře, francouzští kognitivní vědci a filosofové Hugo Mercier a Dan Sperber tvrdí, že rozum nevznikl v rámci evoluce coby prostředek řešení problémů, nýbrž jako prostředek společenského vjednávání.

JAROSLAV PEREGRIN
filosof a logik

Vztah mezi filosofií a vědou je historicky komplikovaný. Zatímco velká většina filosofů starověku, středověku i raného novověku byla současně v nějakém smyslu i vědci (případně mezi těmi dvěma zaměřením i u nich nešlo ani příliš rozlišovat), dnes je filosofie někdy chápána jako jakýsi protipól vědy: zatímco věda nám říká, jak věci fungují, filosofie by nám měla říci, jaký to má všechno smysl.

Takový pohled se někdy opírá o názor, který se na přelomu osmnáctého a devatenáctého století větil do pojmu hermeneutika: tento termín, původně označující hledání smyslu biblických textů a později textů obecněji, byl použit v obecném významu hledání smyslu, kterým se mělo odlišit poslání filosofie či obecněji humanitních věd (Geisteswissenschaften) od poslání věd přírodních (Naturwissenschaften). Ve dvacátém století byl tento termín oprášen zejména německými filosofy Martinem Heideggerem a Jeho Žákem Hansem-Georgem Gadamerem, pročež se stal prostředkem charakterizace specifické role filosofie.

Filosof a pokus

Je tu ale i mnoho filosofů, kteří mají s takovýmto vymezením svého oboru problémů. Mají pocit, že to, co chceme slyšet, když se ptáme po smyslu světa kolem nás a nás v něm, pokud to není vůbec nezodpověditelná otázka, je obvykle nějaké právnění, a na taková vyprávění tady jsou – mnohem spíše než filosofové – katechéti či vypravěči. Mnoho filosofů je totiž přesvědčeno, že filosofie prostě nemůže a že než odpovídat na otázky o světě kolem nás, o naší společnosti a o nás jako jejích příslušnicích, podobně jako to dělá věda. Filosofie je často ochotna se chopit i otáček, k nimž se vědci neháší; avšak nemůžeme být s vědou spojití.

Propojenost filosofie s vědou se odráží mimo jiné i v tom, že mnohé otázky, které byly v době, kdy se objevily, v centru zájmu filosofie, už dávno přešly do kompetence vědy. Vezměme si otázku po tom, z čeho se na té nejvyšší úrovni skládá hmota: s jednou z klíčových filosofických otázek antického Řecka by dnes už asi šel na filosofa málokdo. V poslední době pak dalo propojování vědy a filosofie vzniknout zcela novému filosofickému směru – takzvané experimentální filosofii: filosofové (a s nimi další humanitní vědci) získali pocit, že na některé tradiční filosofické otázky by se daly najít odpovědi pomocí experimentů, jak to činí vědy přírodní. Příkladem takové otázky je třeba ta, zda je lidská morálka založena spíše na rozumu, či na emocích – viz například kniha amerického sociálního psychologa Jonathana Haidta *Morálka lidské mysli* (Geethy byla vydána roku 2013 nakladatelstvím Dýbbuk).

Zcela zvláštní kapitolu interakce vědy a filosofie představuje způsob, jímž do tradičních filosofických otázek intervenuje evoluční teorie. Ta se ve dvacátém století postupně stává univerzálním rámcem vysvětlování živé přírody (v duchu známého výroku ukrajinsko-amerického biologa a genetika Theodosia Dobzhanského, že „nic v biologii nedává smysl jinak než ve světle evoluce“). A protože i my jsme součástí živé přírody, je nasnadě použít evoluční vysvětlení rovněž pro nás, potažmo pro filosofické otázky, které se nás týkají.

První pokusy o výklad člověka v evolučním rámci, jakým byla například sociobiologie proslulého přírodovědce Edwarda Wilsona, ovšem poněkud trpěly podceněním toho, jak specifickým druhem živočicha my lidé jsme. Jednou z na-

Dialog i s robotem čili pilování rozumu v Číně. Ilustrační snímek z výstavy International High-tech Expo, Peking 8. června 2017.

šich principiálních adaptací je bezprecedentní míra flexibility našeho chování, které naší evoluci dodává jeden dodatečný „stupně volnosti“, jež způsobuje to, že zdaleka ne vše, co konáme, se dá z evoluce vysvětlovat tak bezprostředně, jako je tomu u jiných živočišných druhů. (Richard Dawkins to charakterizoval tak, že u nás se z genetické evoluce zrodila paralelní evoluce memetická, ale ani tento pohled se podle mne neukázal jako dostatečně nosný. Existuje však již spousta prací, v nichž jsou specifika lidské evoluce pojednává do relativně velké hloubky – viz například biologičtější orientovaná kniha Marion Lambové a Evy Jablonkyové *Evolution in Four Dimensions* nebo antropologičtější orientovaná práce Josepha Henriche *The Secret of Our Species*, které ovšem bohužel nebyly přeloženy do češtiny; český existuje třeba kniha Roberta Boyda a Petera Richersona *V genech není všechno*, která vyšla v roce 2012 v nakladatelství Academia.)

Jedna z věcí, která se nás lidí zdála odlišovat od ostatních živočichů a jež nás ponoukala k tomu, abychom rozdíl mezi kvantitativní a kvalitativní úrovňou považovali za otázkou kvality, je to, čemu říkáme rozum. Rozum se ovšem jeví snadno začlenitelným do evolučního obrázku vývoje druhů, jehož jediným výhonkem jsme my, lidé. Rozum, zdá se, je naše principiální adaptace, která nám dovolila být v rámci přírodního výběru tak úspěšní. Nejsume silní jako lvi nebo sloni ani rychlí jako gepardi či gazely, neumíme létat jako vrány či netopýři, nicméně díky svému rozumu jsme schopni všechny ostatní přechytračit a právě díky tomu jsme se v ekosystému Země stali tak dominantními.

Kalkuluj, tedy jsem

Tento náhled na rozum stojí i za pohledem, který nedávno lidské bytosti označil za *Homo economicus*. Podle této koncepce je lidský rozum mohutný kalkulátor, který jeví schopnost kalkulovat při pouhém světě hledat jistotu relativně optimální cestu. K popisu tohoto fungování rozumu byly rekrutovány takové matematické nástroje jako teorie racionálního rozhodování či teorie her – a ty jsou pak nahrazeny coby vhledy do toho, jak lidský rozum fakticky funguje. A může se zdát, že z hlediska evoluce tak musí fungovat – nekonečnými střety s realitou se přece musel do podoby takového kalkulátoru vyvinout! Jistou vadou na krásu tohoto pojetí jsou fakta o tom, že lidský rozum často spektakulárně selhává v případech řešení některých velmi jednoduchých úkolů.

leckdy mohlo být potřeba), byl užitečný nějaký mechanismus, jak taková extempore „normalizovat“. K tomu posloužilo udávání důvodů. Rozum a důvody, s nimiž rozum a usuzování pracují, jsou tedy podle Merciera a Sperbera nikoli nástrojem individuální mysli určeným k řešení problémů, nýbrž bytostně společenskou záležitostí – nástrojem srovnávání se v rámci společenství.

Jak převratný je tento názor, vynikne na pozadí toho, jaké teorie lidského rozumu dnes převládají. Obecně se shodují na tom, že rozum slouží především k řešení problémů či k optimalizaci zisků a ztrát a že evoluci už v tom směru musí být vybroušen k velké dokonalosti. Příkladem takového názoru je nejen teorie *Homo economicus*, zmiňovaná výše, ale třeba i teorie, která hovoří o takzvané kognitivní níc, tedy o prostředí, které člověk sám sobě díky svému rozumu a schopnosti řešit problémy vytvořil. K názorům, které se snaží vysvětlit, proč lidský rozum nefunguje vždy dokonale, patří vedle už zmíněné teorie omezené racionality například i teorie takzvaných duálních procesů (dual process theory), která má za to, že vedle rozumu, jenž pracuje velkou spolehlivě, ale víceméně v „offline“ módu, se v člověku někdy do stává ke slovu i jakýsi mnohem jednodušší rozhodovací mechanismus, který sdílíme s jinými živočichy a který funguje sice ne úplně spolehlivě, ale zato „online“.

Jedinec není ostrov sám pro sebe

Mercierova a Sperberova teorie je v rozporu se všemi těmito pohledy, především proto, že odmítá, že by primární funkcí rozumu bylo řešení problémů. Je ovšem nepochybné, že rozum používáme – a někdy s úžasnými výsledky – i k řešení problémů; a možná jsme ho tak používali i od samého jeho počátku. Je to však použití, které jde proti jeho evoluční funkci, což může podle Merciera a Sperbera vysvětlit spoustu jinak těžko pochopitelných anomálií usuzování, jako jsou výše zmíněná systematická selhávání i řešení některých jednoduchých úloh. Není tomu totiž tak, že čím snažší problém, tím snaže nám ho náš rozum dovoluje řešit. Snaže řešíme problémy, u nichž může náš rozum fungovat ve větším souladu se svou primární funkcí.

Bylo by tedy chybou připisovat Mercierovi a Sperberovi názor, že jsme vlastně iracionální či že nám rozum slouží jenom k tomu, abychom si jím odvídňovali své předsudky (jakkoli i tohle lze z jejich hlediska od rozumu očekávat). O tom, že je rozum schopen odvést cen-

né služby, pokud jde o řešení problémů, poznávání prostředí, ve kterém žijeme, či odhadování budoucnosti, není pochyb. Je však třeba mít na paměti, že tohle se neděje takřka automaticky, že k takovým účelům je třeba rozum používat zpusobem, který nám dovolí aktivovat jeho přirozený potenciál, a s vědomím toho, že je-li používán nevhodně, může nás snadno vést na seestí.

Nejpodstatnější je však podle Merciera a Sperbera to, že nejlepších výsledků dosahujeme tehdy, když usuzujeme interaktivně. Evoluce nás totiž vybavila schopností produkovat důvody, které jsou působivě a přesvědčivě, ale ne úplně nutně dobré (protože hlavním účelem této schopnosti bylo přesvědčit ostatní). Ale současně nás evoluce vybavila i schopností projevovat, zda důvody udávané jinými jsou skutečně dobré (protože jsme potřebovali nenechat se příliš snadno oklamat). Usuzování nás tedy vede k optimálnímu výsledkům, když je prováděno jako argumentace, to jest ve společenském prostoru. (Představy o objevech prováděných génii solitéry v jejich hlavách jsou podle Merciera a Sperbera především mýty – i věda nám přináší své někdy převratné výsledky hlavně díky tomu, že to je kolektivní a interaktivní podnik.)

Jiným podstatným důsledkem pohledu na rozum, s nímž Mercier a Sperber přicházejí, je to, že usuzování a zdůvodňování je nerozborné spojení s jazykem. Není tomu tedy tak, že bychom primárně usuzovali ve svých myslích, a jen pokud bychom se chtěli o své úsudky či jejich výsledky podělit s jinými lidskými bytostmi, odvívali bychom je do slov: usuzování je primárně určitým druhem zacházení s jazykem (konkrétně, jak říká americký filosof Robert Brandom, hraním „hry na udávání a požadování důvodů“) a jeho používání v skrytu vlastní mysli na tom pouze parazituje.

Hugo Mercier a Dan Sperber ve své nové knize ukazují, jak do sebe – tedy z pohledu jejich vysvětlení povahy rozumu – zapadají některá zdánlivě záhadná fakta týkající se rozumu a jeho výkonů. Je to kniha, která předvádí, k nakolik pozoruhodným výsledkům může propojení filosofických a vědeckých způsobů kladení otázek a odpovídání na ně dospět.

Osobně mám pocit, že takovéto poznatky nás po cestě vytvářejí odvěkým filosofickým imperativem – poznej sám sebe – posouvají dále než výsledky těch, kteří nad vědou ohromují nos a ohánějí se něčím jako „hledáním smyslu“.

Autor, profesor, působí na AV ČR, FF UK a na Univerzitě Hradec Králové

HUGO MERCIER & DAN SPERBER
The Enigma of Reason

KNIHA TÝDNE

**The Enigma of Reason.
A New Theory of Human
Understanding**

Hugo Mercier, Dan Sperber
Vydal Harvard University Press,
Cambridge 2017, 416 stran,
cena 29,95 USD.